

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВІДКРИТОЇ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

3.1. Деформація і деформалізація освітнього простору в відкритій післядипломній освіті: екофасилітативний підхід

Якщо визначити наявну ситуацію соціального розвитку та стан освіти як перехідні (тобто як такі, що містять ознаки радикального оновлення основ життєдіяльності людини), то ключовою проблемою, що обумовлює такий перехід, є здатність не стільки стоїчно переносити і навіть приймати частинні й кризові періоди в особистому та суспільному розвитку, скільки бажання і вміння скористатися цими негативними періодами як можливості перспективного розвитку.

Одним із прикладів у реалізації подібної проблеми є перетворення освітнього простору на шляхах його деформалізації¹.

Відомо, що система формальної освіти більш не є цілісною і в певному сенсі вже розділена, як мінімум, на три складових: формальна, неформальна й інформальна. Як наслідок здобуття вищої і середньої професійної освіти, так само як і підвищення кваліфікації, все менше управляється й обумовлюється централізовано і все більше визначається в термінах навчального самопроекування та самореалізації суб'єктів підвищення кваліфікації.

Кожна доросла людина що відповідально відноситься до реалізації своєї професійної підготовки і перепідготовки, фактично змушена визначатися у своїх навчальних пріоритетах, у можливостях їх реалізації з урахуванням регіональних, культурних і багатьох інших можливостей. У результаті на перший погляд деструктивна тенденція в порушенні цілісності формальної освіти набуває характеру конструктивного розвитку і все більше реалізується як особистісно зорієнтоване навчання.

Фактично деформалізація й особистісно зорієнтоване навчання стає, якщо не синонімічними визначеннями системи освіти дорослих, то тісно пов'язаними і взаємно обумовленими. Особливо чітко перехідний процес деформалізації системи освіти дорослих представлено в документах Болонської декларації, де викладач є скоріше фасилітатором або «сприятливим помічником» у реалізації навчальних стратегій слухачів і студентів, ніж ментором або експертом, що знають відповіді на питання в певній галузі освіти.

Звідси, як би це не звучало парадоксально, але метою нашого дослідження є визначення можливостей для «формалізації» особистісно орієнтованої неформальної освіти дорослих в дієвій системі післядипломної педагогічної і непедагогічної освіти.

Таке парадоксальне формулювання мети відповідає світовим тенденціям перехідного періоду в галузі освіти. Найвідоміші університети США і Європи все більше деформалізуються, роблячи акцент у своїй підготовці (перепідготовці) студентів і слухачів на поширенні безкоштовних, організаційно й особистісно зручних і ефективних неформальних структур і способів підготовки та перепідготовки дорослих у вигляді онлайн курсів, вебінарів тощо.

¹ Лушин П. Так ли далека личностно-ориентированная перспектива в образовании? / П. Лушин // Післядипломна освіта в Україні. — 2012. — № 2(21). — С. 37–41.

При цьому загальновідомо, що, наприклад в Європейських країнах, пріоритет професійних кваліфікацій (переліку практичних навичок і умінь, придбаних неформально) в порівнянні з набором компетенцій, отриманих у результаті базової формальної освіти, стає все більш і більш очевидним та відіграє визначальну роль у влаштуванні на роботу.

Визначення та формулювання психолого-педагогічних і організаційних умов, за яких досягнення цієї мети стає можливою, наприклад, в системі післядипломної педагогічної освіти України, в нашому випадку виступає як провідне завдання.

Отже, предметом нашого дослідження є психолого-педагогічні особливості деформалізації системи післядипломної освіти дорослих на прикладі післядипломної педагогічної освіти.

Етапи нашого дослідження обумовлюють реалізацію поставленої мети і провідного завдання:

1. Визначення відповідного змісту і типу навчального курсу, який адекватний реалізації мети деформалізації освітнього простору в конкретних умовах ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

2. Підготовка співробітників ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, які мають схильність до оволодіння основами фасилітації або особистісно-орієнтованого супроводу процесів самопроекування у підвищенні кваліфікації слухача системи післядипломної педагогічної освіти (далі – ППО).

3. Формування методичної бази, що сприяє експериментальному поширенню програми деформалізації освітнього простору підвищення кваліфікації дорослих в ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

4. Експериментальне поширення обраного особистісно-орієнтованого формату підвищення кваліфікації в межах Всеукраїнської громадської організації науково-методичного комплексу «Консорціум закладів післядипломної педагогічної освіти».

Визначення змісту і типу навчального курсу. Обираючи курс, який реалізує ідею деформалізації процесу підвищення кваліфікації дорослих в системі ППО, ми керувалися єдиним критерієм — предметний зміст, так само, як метод його освоєння, мають нести на собі ознаки особистісно орієнтованої підготовки. Мажчи на увазі, що в США особистісно зорієнтоване навчання має свою давню історію, ми звернулися до її аналізу та розвитку в умовах модернізації української системи післядипломної освіти. «Філософія для дітей» (P4C — *Philosophy for Children* — англ., ФДД — укр.) є одним з курсів який відображає таку традицію. Розроблено курс ФДД всесвітньо відомим американським філософом і педагогом Метью Ліпманом на початку сімдесятих років минулого століття².

Через того, що за своїм змістом і методом проєктований нами курс є психологічним (навчання основам мислення методом фасилітаційного супроводу), а по контингенту слухачів відноситься до підвищення кваліфікації дорослих, ми умовно позначили нашу версію курсу терміном «Психологія для дорослих» або за аналогією з американським позначили його акронімом «P4A» — *psychology for adults*.

Можливе питання: «Чому саме психологія для дорослих, а не, наприклад, «Психологія дорослих» або «Прикладна психологія», якщо мати на увазі допомогу дорослому у використанні ресурсів науки «Психологія»? Ми скористалися не тільки терміном М. Ліпмана, а й деякими сутнісними моментами ФДД

² Lipman, M. Towards higher order thinking: manual / M. Lipman. — Montclair : IAPC. 2000. — 160 p.

У рамках цієї дисципліни головна думка філософа-педагога — не передавати філософські знання в спеціально підготовленій і зручній для дітей формі, а навчити або, точніше, ознайомити і занурити в атмосферу філософського мислення, яке за визначенням М. Ліпмана є критичним, творчим і турботливим (*critical, creative and caring* — англ.). Тим самим, ми робимо акцент на тому, що дорослий не психолог, занурюючись в певну пошукову середу, спонтанно набував психологічні знання і способи дії. У ФДД вчитель є фасилітатором, фактично психологом, який не директивно допомагає, а не «будує» в процесі філософствування.

Проектована нами дисципліна швидше належить до практичної психології, правда, не до її клінічної частини, яка має справу щодо надання допомоги у випадках серйозних проблем і відхилень, а до такої частини практичної психології, яка дає змогу переважно самостійно знаходити нетривіальні рішення. Ця галузь практичної діяльності, яка максимально орієнтована на край динамічну сучасність, коли не тільки на локальному, а й на глобальному рівні особистість сучасника змушена толерувати / орієнтуватися / справлятися зі складними ситуаціями високого рівня невизначеності, відсутності довгострокових перспектив і смислів.

Тепер коротко про тип навчальної дисципліни «Психологія для дорослих». Ми в своїх дослідженнях³ виділяємо як мінімум два типи навчальних дисциплін: по-перше, традиційні або предметні, що дають можливість орієнтації в спеціальних галузях хімії, біології, фізики, буферні або перехідні, які уможливають орієнтацію в ситуаціях невизначеності і, тим самим, компенсують недоліки системи освіти, зіткнувшись з проблемами формальної освіти і у повсякденному житті.

До завдань останніх входять такі:

- а) сканування проміжного простору між «школою» (в широкому сенсі слова) і «позашколою»;
- б) проектування виниклих проблем у слухачів на сферу формальної освіти;
- в) конструювання на їх основі нових можливостей особистого, професійного і соціального розвитку.

Для прикладу дисципліни буферного або перехідного типу наведемо ілюстрацію з річища нашої роботи зі слухачами на кафедрі психології управління Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Під час навчального заняття, на першому етапі роботи, викладач інформує слухачів не тільки про тему заняття, а й про можливість групового (методом близьким до «мозкового штурму») складання його плану. При цьому слухачі не повинні вгадувати думки викладача, а спиратися на свій досвід і практику професійного й особистого життя. Складання такого плану здійснюється у формі запитань із зазначенням їх авторства. Поява таких питань здійснюється через своєрідне сканування або дослідження власного професійного й особистісного середовища на предмет пошуку явищ і проблем, окреслених заявленою темою. При цьому маєтись на увазі, що викладач може вносити свої професійні доповнення в спільну програму, бо позиціонує себе не обов'язково як експерт, а й рівноправний учасник колективного суб'єкта або навчальної групи.

Формування такого спонтанного і, так би мовити «живого» плану заняття, вже робить очевидним розбіжності між формальним (заздалегідь спланованим) змістом

³ Лушин П. В. Психологія педагогічної зміни (акофасилітація) : наук.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів / П. В. Лушин — Кіровоград : Імекс ЛТД. 2002. — 76 с.

навчального заняття і приватним баченням проблематики заняття з боку слухачів. Тим самим, ми маємо справу з виявленням буферної або перехідної навчальної зони, освоєння якої може відбуватися у формі групового дослідження або дискусії. Викладач може піти, так би мовити, по лінії найменшого опору, надавши науково обґрунтоване трактування в рішенні проблеми. Такий підхід може істотно програвати через недостатнє врахування не лише конкретики проблемної ситуації слухача, а й індивідуальних і групових можливостей навчальної групи.

Далі викладач, переконавшись у зацікавленості учасників групи в реалізації складеного плану, фактично реалізує фасилітаційний супровід групової дискусії: він демонструє навик активного слухання, автентичного самовираження, безоцінчного ставлення учасників один до одного, структурування логіки групової дискусії і багато іншого з того, що у психологів-практиків називається «м'якими навичками» управління. Останні, як правило, сприяють самоорганізації навчальної групи в поступовому вирішенню кожного з пунктів спільно створеного плану.

У подальшому має місце груповий дебрифінг, суть якого — у ретроспективному аналізі як групової динаміки, так і реалізації плану проведеного заняття. На цьому етапі прояснюються також індивідуальні досягнення учасників групи, які далі можуть бути покладені в основу подальшої роботи і плану майбутніх групових та індивідуальних занять.

Отже, «Психологія для дорослих» як буферна дисципліна дає змогу «відкрити» кордони освіти, наблизити освітній процес до життя і, навпаки, іти від спонтанного професійного й життєвого досвіду — до його осмислення і освоєння в умовах формальної освіти в системі післядипломної освіти.

У межах такого курсу здійснюється «неклінічна» психолого-педагогічна допомога, до того ж не наданням експертних знань, а здобуттям, конструюванням та використанням оперативних знань («тут і зараз») у міру виникнення потреби в них.

Через те, що всі учасники спочатку здійснюють процес підвищення кваліфікації в ситуації малої структурованості і недирективного управління, найочевиднішим наслідком у розвитку особистості слухача є «толерантність до невизначеності», якість принципово важлива в період суспільних трансформацій.

Підготовка співробітників ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України здійснювалася в кілька стадій. Перша з них полягала в тому, щоб відібрати психологів і педагогів, які володіли певним педагогічним стажем і навичками фасилітаційного супроводу. Друга стадія підготовки спрямовувалася на формування експериментальної групи, в завдання якої входило визначення специфіки педагогічної діяльності в системі освіти дорослих, а також набуття досвіду викладання курсу «Психологія для дорослих» в системі ППО.

Розглянемо зміст цих двох стадій коротко. Внаслідок того, що навички фасилітаційного супроводу є вельми ексклюзивними навіть для сфери психологічної освіти, а їх освоєння в Україні проводиться, як правило, у форматі підготовки практичних психологів (в умовах неформального навчання), то при ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (на госпрозрахункових засадах) були відкриті такі курси під керівництвом професора П. Лушина. Згодом багато хто з випускників цих курсів були працевлаштовані в різні підрозділи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (на посадах викладачів, аспірантів або методистів).

Тим самим, на етапі попереднього відбору кандидатів в експериментальну групу «Психологія для дорослих» у формальній освітній структурі проходила підготовка

робота стосовно неформального забезпечення кадрового потенціалу для майбутньої інноваційної програми.

Формування експериментальної групи створювалося в повній відповідності з принципами проблемно орієнтованої групи неформального типу і проводилося за принципами особистісно орієнтованої взаємодії в курсі «Психологія для дорослих». Його основне завдання і тематика полягали у визначенні специфіки проведення цього курсу в системі післядипломної педагогічної освіти. До групи увійшли не тільки викладачі системи ППО, а й методисти, а також дослідники різного рівня від аспірантів до кандидатів і докторів психологічних наук. Заняття групи проводилися в реальному і онлайн навчальному просторі.

Кожне заняття групи проводилося поперемінно учасниками експериментальної групи за умови спільного планування та реалізації поставлених завдань. Серед характерних тем занять були такі: «Еквівалентність фасилітативного супроводу в курсах ФДД і «Психології для дорослих: схожість і відмінності», «Тимчасові обмеження традиційного заняття в університеті як фактор, що сприяє або перешкоджає реалізації інноваційної програми для дорослих», а «Діалектика і співвідношення експертної і неекспертні позиції фасилітатора в умовах групової динаміки», «Особливості створення методичних матеріалів для курсу «Психологія для дорослих»: неструктуроване навчання навичкам фасилітативного супроводу». Згідно з процедурою інноваційного курсу «Психологія для дорослих» результати кожного із занять обговорювалися колективно у форматі дебрифінгу. Кількість занять визначалося самими учасниками до того, як навички фасилітативного супроводу в роботі з дорослими не розглядалися самими учасниками групи як сформовані.

Відповідно узагальненими критеріями сформованості навичок фасилітативного супроводу виступали: а) вміння формувати програму навчального заняття; б) активізувати сприяння групі у розв'язанні спільно сформульованих завдань; в) проведення дебрифінгу і відстеження результатів занять.

Після закінчення підготовчого етапу кожному з учасників експериментальної групи надавалася можливість самостійного проведення та апробації якості придбаних навичок на реальних заняттях з курсу «Психологія для дорослих».

Отже, деформалізація освітнього простору системи ППО України є можливою за умови реалізації низки психолого-педагогічних і організаційних умов. Серед них:

а) усвідомлення адміністрацією та колективом невідворотності інноваційних процесів і деформалізації власного освітнього закладу;

б) наявність в державній установі відповідних фахівців і умов для формування відповідного кадрового потенціалу в напрямі гуманізації та особистісно орієнтованої освіти;

в) стимуляції особистої ініціативи співробітників в підвищенні власної кваліфікації з неформального типу (як правило, в українських навчальних закладах ця ініціатива носить волонтерський характер, особливо на етапах планування та підготовки персоналу).

Результати апробації інноваційного курсу «Психологія для дорослих» (як розвиток курсу «Філософія для дітей» М. Ліпмана) дають нам підстави вважати, що інноваційний курс буферного або перехідного типу може сприяти деформалізації освітнього простору в системі ППО.

Підготовка кадрового потенціалу для проведення інноваційного курсу «Психологія для дорослих» може проводитися в умовах неформальних освітніх занять з оволодіння базовими навичками психолого-педагогічної фасилітації або

фасілітативного супроводу в умовах формальної системи ППО. Підготовчий етап повинен бути еквівалентним змісту і формі, а також технологічним основам інноваційного курсу «Психологія для дорослих». Ключовим моментом в реалізації цього принципу є набуття досвіду особистісно орієнтованої освіти, а потім його осмислення і «передача» іншим.